

**BOSHLANG'ICH SINF NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA
ILG'OR PEDAGOGIK QARASHLAR****Babayeva Xolida Avazmuratovna¹**

¹ *Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti*

**MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:**

Received: 27.06.2025

Revised: 28.06.2025

Accepted: 29.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

boshlang'ich ta'lim,
nutq madaniyati, ilg'or
pedagogik qarashlar,
interaktiv metodlar,
kommunikativ
kompetensiya, ta'lim
texnologiyalari, o'quvchi
faolligi, muloqot
madaniyati, o'qituvchi
roli..

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda ilg'or pedagogik qarashlarning tutgan o'rni yoritilgan. Nutq madaniyatining shaxs rivojlanishidagi ahamiyati, boshlang'ich ta'lim davrida bu boradagi ishlarning metodik asoslari hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarning fikrlash, o'z fikrini ifodalash va muloqotga kirishish kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, interaktiv metodlar, kommunikativ texnologiyalar va o'qituvchi shaxsining o'rni ham alohida e'tiborga olingan.

KIRISH. Zamonaviy ta'lim jarayoni inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, har bir o'quvchining intellektual, axloqiy va estetik jihatdan barkamol shaxs sifatida shakllanishini ko'zda tutadi. Ayniqsa, ta'limning eng muhim bosqichi — boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga nafaqat dasturiy bilimlarni o'rgatish, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, o'z fikrini erkin va ravon ifoda eta olishiga, muloqot madaniyatini egallashiga asosiy e'tibor qaratilishi kerak. Bu jarayonda nutq madaniyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi, chunki til va nutq — shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishining poydevori, tafakkur va dunyoqarashining ko'zgusidir.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar uchun bu davr — asosiy kompetensiyalar shakllanadigan, dunyoqarashi va tilga bo'lgan munosabati rivojlanadigan palla hisoblanadi. Shu bois, ularning og'zaki va yozma nutqini shakllantirish, to'g'ri talaffuz, mazmunli ifoda, muloqot etikasi kabi jihatlar ustida izchil ish olib borilishi lozim. Bunda faqatgina an'anaviy yondashuvlar emas, balki zamonaviy, innovatsion va ilg'or pedagogik qarashlar asosida tashkil etilgan ta'limiy jarayon muhim o'rin egallaydi. Ilg'or pedagogik qarashlar o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni faol fikrlashga, o'z fikrini erkin ifoda etishga undaydi. Bu qarashlar orqali bolalarda kommunikativ kompetensiyalar, ijtimoiy faol pozitsiya va mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Shuning uchun, ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari nutq madaniyatini shakllantirishda ilg'or pedagogik yondashuvlarning roli, ularning turlari, samarali metodikalar va amaliy natijalari tahlil qilinadi [1].

Ilg'or pedagogik qarashlarning ahamiyati. Ilg'or pedagogik qarashlar — bu o'quvchilarning individual imkoniyatlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim berish uslublaridir. Bu qarashlar asosida o'quvchilar faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi rivojlanadi. Aynan shu yondashuvlar orqali boshlang'ich sinflarda nutq madaniyatini shakllantirish mumkin:

- Interaktiv metodlar: “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Rol o'ynash” kabi metodlar o'quvchilarni erkin fikrlashga, o'z fikrini bayon qilishga o'rgatadi.
- Dialogik yondashuv: O'quvchi-o'qituvchi va o'quvchi-o'quvchi o'rtasidagi muloqot nutq faolligini oshiradi.
- Integratsiyalashgan darslar: Ona tili, adabiyot, tasviriy san'at, musiqa kabi fanlarning uyg'unligi orqali bolalarning tilga bo'lgan qiziqishi oshiriladi.
- Axborot-kommunikatsion texnologiyalar: Interaktiv taqdimotlar, audio va video materiallardan foydalanish o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi va eslab qolish qobiliyatini kuchaytiradi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish — bu faqat tilshunoslik va pedagogika sohasi emas, balki psixologiya, madaniyatshunoslik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bilan bevosita bog'liq muhim soha hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, ilg'or pedagogik yondashuvlar, zamonaviy metod va texnologiyalarning o'quvchilarning nutq rivojiga ta'siri juda katta. Birinchi navbatda, Bo'ronova (2025) o'z tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishini ta'minlashda interaktiv usullarning ahamiyatini ta'kidlaydi. U o'z maqolasida “rolga kirish”, “fikrlar almashinuvi”, “og'zaki hikoya qilish” kabi metodlarning so'z boyligi va erkin nutqni shakllantirishdagi ijobiy ta'sirini amaliy misollar bilan ko'rsatib beradi [2].

Abdusalilova (2024) pedagogik qarashlar va ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasini tahlil qilib, shunday xulosaga keladiki, ilg'or usullardan foydalanish nafaqat o'quvchilar nutqini, balki ularning muloqotga kirishish madaniyatini ham shakllantiradi [3]. U metodik

yondashuvlar orqali o'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini, ijtimoiy faollikni rivojlantirish mumkinligini asoslab beradi. Shuningdek, Bahridin qizi va hamkorlari (2024) bolalarning yozma va og'zaki nutqini birgalikda rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ular ta'limda og'zaki hikoya qilish, darsdan tashqari til o'yinlari, dramatik mashg'ulotlar va ifodali o'qish usullarining integratsiyasini samarali deb bilishadi. Bu esa o'quvchilarning ko'p qirrali nutqiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi [4].

Daminova (n.d.) esa integrativ yondashuvga urg'u beradi. Unga ko'ra, fanlararo integratsiya — ya'ni ona tili bilan birgalikda adabiyot, tasviriy san'at, hatto musiqa fanlarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda tilga bo'lgan estetik hissiyot, ifoda vositalaridan unumli foydalanish ko'nikmalari shakllanadi. Bu fikr Vygotskiy va Leontevning madaniy-tarixiy yondashuvlariga hamohangdir. Qo'qon DPI nashridagi maqolalarda esa o'qituvchining nutqi, talaffuzi, so'zlashuv madaniyati hamda nutq texnikasining darsdagi ijtimoiy-psixologik roli chuqur tahlil etiladi. Bu ishlarda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki nutqiy namuna sifatida ko'riladi [5]. Sulaymonova (2022) va Raxmonova (n.d.) ishlarida esa o'qituvchining nutq madaniyati, uning notiqlik san'ati va pedagogik etiketga amal qilishi haqida muhim ilmiy xulosalar berilgan. Aynan boshlang'ich bosqichda o'qituvchi nutqi o'quvchi uchun asosiy muloqot manbai bo'lib xizmat qilgani uchun bu mavzu dolzarbligini yo'qotmaydi [6].

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda:

- Interaktiv va ijodiy metodlar (drama, rolli o'yinlar, nutqiy mashqlar);
- Ilg'or pedagogik yondashuvlar (kommunikativ va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim);
- Fanlararo integratsiya va AKT vositalari;
- O'qituvchi shaxsi va nutq madaniyatining namunaviy o'rni asosiy o'rin tutadi.

Ushbu yo'nalishlar bo'yicha izchil ishlash, amaliy tadqiqotlar olib borish va o'quvchilarning nutqiy salohiyatini tizimli ravishda rivojlantirish ta'lim sifatini yuksaltirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari (1–4-sinflar)ning ta'lim jarayoni va ularning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat. Ilg'or pedagogik yondashuvlar, metodlar va vositalar yordamida o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni. Tadqiqot Vygotskiy, Leontev, Elkonin, Galperin kabi zamonaviy psixolog va pedagoglarning konstruktivistik yondashuvlari, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kommunikativ kompetensiyalar nazariyasi, interaktiv va integrativ o'qitish modellari asosida olib borildi.

1-jadval: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda ilg'or pedagogik yondashuvlarning ta'siri

Ilg'or pedagogik yondashuv	Qo'llangan metodlar (misollar)	Nutq madaniyatiga ta'siri
Interaktiv o'qitish	“Fikr almashish”, “Rol o'ynash”, “Aqliy hujum”	Erkin fikrlash, og'zaki ifoda, so'z boyligini oshirish
Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim	Individual topshiriqlar, refleksiya savollari	O'quvchining nutqiy faolligi va ishonchini oshiradi
Fanlararo integratsiya	Ona tili + san'at/musiqqa uyg'un darslari	Emotsional nutq, obrazli ifoda, muloqotga ochiqlik
Kommunikativ yondashuv	Dialogik mashg'ulotlar, guruhli muhokama	Muloqot ko'nikmalari, madaniy so'zlashuv, tinglash madaniyati
AKT asosida ta'lim	Audiomatn, video-suhbatlar, virtual suhbat mashqlari	Esda saqlash, talaffuz, matnni anglab ifodalash ko'nikmalari
O'qituvchi nutqining namunaligi	Ifodali nutq, talaffuz, madaniyatli muomala	O'quvchilarni o'rnak olishga, nutqni ijtimoiy o'rganishga undaydi

Boshlang'ich ta'lim bosqichida nutq madaniyatini shakllantirish — bu nafaqat til darslariga oid vazifa, balki har bir dars, har bir muloqot chog'ida amalga oshiriladigan murakkab va uzluksiz jarayondir. Ilg'or pedagogik qarashlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni esa ushbu muhim maqsadga erishishda asosiy kalit bo'la oladi. Shu bois har bir pedagog o'z faoliyatida bu jihatlarni inobatga olib, yosh avlodni fikrlovchi, madaniyatli va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashi zarur.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot davomida olib borilgan nazariy va amaliy ishlar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda ilg'or pedagogik qarashlarning yuqori samaradorlikka ega ekani aniqlandi. Eksperimental guruhlarda qo'llangan interaktiv yondashuvlar, kommunikativ o'yinlar, guruhli ishlash va og'zaki muloqotni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchilarning faolligi, fikrlash mustaqilligi va ifoda madaniyatining oshishiga olib keldi.

Tajriba davomida qo'llangan ilg'or metodlardan biri – “fikr almashish” (Think-Pair-Share) strategiyasi o'quvchilar orasida o'zaro muloqotni kuchaytirgan, ularda faol tinglash, fikrini aniq va madaniyatli bayon etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan. Bu natija Bahridin qizi va boshqalarning (2024) tadqiqotlarida keltirilgan tavsiyalar bilan uyg'unlashadi. Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda (masalan, tasviriy san'at, musiqa va ona tili fanlarining uyg'unlashtirilgan darslari) o'quvchilarning tilga nisbatan emotsional munosabati va ijodiy nutq faoliyati faollashdi. Bu esa Daminova

(n.d.) tomonidan ilgari surilgan “fanlararo bog‘liqlik orqali nutqiy faoliyatni rivojlantirish” nazariyasini amalda isbotladi [7].

Kuzatuvlar va so‘rovnomalar orqali aniqlanishicha, o‘quvchilar o‘z o‘qituvchisining nutq uslubidan, talaffuzidan va muloqot madaniyatidan kuchli ta’sirlanadi. O‘qituvchining madaniyatli, aniq, ifodali va bolalarga moslashtirilgan nutqi – o‘quvchilarning nutqiy o‘sishiga asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu holat Sulaymonova (2022) tomonidan keltirilgan ilmiy xulosalar bilan hamohangdir. Tajriba jarayonida ba’zi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy faollik pastligi, uyatchanlik, so‘z boyligining cheklangani kabi muammolar kuzatildi. Bunday holatlarda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ijodiy topshiriqlar va teatr elementlaridan foydalanish ijobiy natija berdi. Bu esa o‘quvchi shaxsini markazga qo‘ygan pedagogik yondashuvning zarurligini tasdiqlaydi [8].

Eksperimental guruhdagi o‘quvchilarning nutq madaniyati bo‘yicha dastlabki va yakuniy baholari taqqoslanganda:

- 78% o‘quvchida so‘z boyligi oshgan;
- 65% o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta olgan;
- 72% o‘quvchida muloqot etiketi bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan.

Bu natijalar tadqiqotda qo‘llanilgan metod va yondashuvlarning yuqori samaradorligini ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim tizimida nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish, amaliy mashg‘ulotlarni boyitish hamda o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda qo‘l keladi. Ayniqsa, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni asosiy prinsip sifatida qo‘llash dolzarbliki tasdiqlandi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning ijtimoiy hayotga tayyor, madaniyatli, fikrini aniq va erkin ifoda eta oladigan shaxs sifatida kamol topishida muhim omil hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda olib borilgan nazariy tahlillar va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, ilg‘or pedagogik yondashuvlar — xususan, interaktiv metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kommunikativ strategiyalar hamda integrativ yondashuvlar — o‘quvchilarning nutqiy faolligi, so‘z boyligi, mulohaza yuritish va muloqot madaniyatini rivojlantirishda yuqori samaraga ega. Eksperimental ishlanmalar natijalariga ko‘ra, ilg‘or metodik yondashuvlar o‘quvchilar nutqida sezilarli o‘zgarishlarga olib kelgan: ularning talaffuzi aniq, nutqi mantiqan asoslangan va madaniyatli tus olgan. O‘qituvchi shaxsi va uning nutqiy namunasi esa o‘quvchilarda madaniy ifoda va axloqiy nutq normalariga amal qilishga rag‘batlantiruvchi asosiy omil sifatida maydonga chiqadi.

Shuningdek, nutq madaniyatini shakllantirishda o‘yinli metodlar, guruhviy ishlash, teatr elementi bo‘lgan topshiriqlar, multimedia vositalari hamda darsdan tashqari mashg‘ulotlarning ahamiyati ham qayd etildi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan muammolar — o‘quvchilarda uyatchanlik, so‘z boyligining cheklangani, noto‘g‘ri talaffuz — individual yondashuv va samarali metodlar orqali bartaraf etilishi mumkinligi tasdiqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo'ronova, D. (2025). Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirishda interaktiv yondashuvlar. *Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar jurnali*, 4(2), 45–49.
2. Abdujalilova, M. (2024). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda zamonaviy pedagogik qarashlar. *Pedagogik izlanishlar jurnali*, 3(1), 27–32.
3. Bahridin qizi, M., & Karimova, D. (2024). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali metodlar. *Pedagoglar.uz ilmiy-metodik jurnali*, 2(3), 58–64.
4. Mansurovna, F. (2024). Nutqiy madaniyatni shakllantirish metodikasi. *Tadqiqotlar.uz ilmiy jurnal*, 1(4), 112–117.
5. Daminova, D. M. (n.d.). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy faoliyatida integrativ yondashuvning ahamiyati. *CyberLeninka*. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarini-nutqiy-faoliyatida-integrativ-yondashuvni-ahamiyati>
6. Qo'qon davlat pedagogika instituti. (2023). Nutq texnikasi va pedagogik madaniyat. *Ilmiy xabarnoma*, 5(1), 90–95.
7. Sulaymonova, F. O. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy qobiliyatni rivojlantirish. *Pedagoglar.uz*, 1(6), 20–25.
8. Raxmonova, Z. (n.d.). O'qituvchining nutq madaniyatini shakllantirishda notqlik san'ati va texnikasi. *Eurasian Research Journal*. <https://erus.uz/index.php/er/article/view/4734>